

Besvärjelsetrollformlerna var korta och kraftiga och med deras hjälp strävade man till att driva ut det onda. Med hjälp av de s.k. berättelse- eller jämförelsetrollformlerna skildrades den händelse man önskade åstadkomma vid det ifrågavarande botningstillfället.

Kända folkbotare i Nordkarelen var bl.a. Abram Mikkonen och hans dotter Anni Pölönen, den s.k. "Viekin mummo". Mikkonen utövade sin botarverksamhet med hjälp av de växter han insamlade i naturen och själv beredde. Med hjälp av dessa botade han bl.a. raktitis, ros, blodförgiftning, samt bensår och bölder. Även Anni Pölönen använde sig av läkemedel från naturen vilka hon blandade med apoteksmediciner. Speciellt känd var hon för att bota olika slags hudsjukdomar. Pekka Tuovinen från Valtimo var en botare känd som trollkarl och siare och vars sätt att utreda sjukdomsorsakerna mycket påminde om de metoder som schamanerna använde sig av, då de under ett tillstånd av trance klargjorde sjukdomsorsaken. Även andra folkbotare nämns från Nordkarelen, en trakt där det fanns någon form av folkbotare i s.g.s. varenda kommun. Botaren var en viktig person då man inte hade tillgång till läkare, för att inte tala om andra hälsovårdskunniga personer.

Boken bygger på de gamla klassiska verken om folkmedicin i Finland och får som sådan anses vara en sammanfattning av dessa med lokala inslag om barnarnas verksamhet i Nordkarelen, ett gott sammandrag som i korthet ger en mycket god bild av folkmedicinen och dess historia i Finland. Den är en utställningskatalog vars värde är bestående och som väl kan rekommenderas som introduktions- eller kursbok i ämnet i Finland.

Hindrik Strandberg

Ekonomi och samhälle under Storfurstendömet's tid.

Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta [Ekonomi, makt och stat. Undersökningar kring 1800-talets Finland], red. Pertti Haapala. 254 s. Ill. Vastapaino. Tampere 1990.

I ett inledande kapitel till sin nyutkomna introduktion till den social-

historiska forskningens metoder¹ diskuterar Pertti Haapala de metoder och forskningsområden som har varit aktuella bland forskarna i Finland under de senaste årtiondena. Han konstaterar bland annat att den yngre generationen å ena sidan tagit sig an nya problemområden, t.ex. familjens, barnets eller olika marginalgruppers historia. Å andra sidan har forskningen också fortsatt kring de stora sociala frågor som intresserade redan tidigare forskargenerationer. Hit hör ståndscirkulationen, industrialiseringen, arbetarklassens uppkomst, emigrationen, den obesuttna jordbrukarbefolkningens problem, inbördeskriget bakgrund, o.s.v.

En del av de sistnämnda frågorna behandlas även i antologin *Talons, valta ja valtio*. Boken innehåller uppsatser av sammanlagt tio forskare, inriktade närmast på social och ekonomisk historia. Artiklarna bygger till stor del på författarnas – i flera fall relativt nyutkomna – avhandlingar eller andra större undersökningar. En av avsikterna med boken är alltså att för en bredare publik, bland annat studenter, presentera en del av den omfattande forskning som under det senaste decenniet har bedrivits kring 1800-talets finländska samhälle. Av artiklarna behandlar flera ämnen med anknytning till den socialhistoriska forskningstraditionen (t.ex. adeln och uppkomsten av en civilämbetsmannaelit efter 1809, fattigvårdsfrågan, torparnas ställning och uppkomsten av en arbetarklass i slutet av århundradet), medan andra anknuter till den forskning som har bedrivits i 1800-talets ekonomiska historia (statens ekonomiska politik, den materiella levnadsstandardens utveckling). Bidragen saknar detaljerade källhänvisningar, men åtföljs av litteraturförteckningar som ger läsaren en möjlighet att hitta de viktigaste undersökningarna på området.

I inledningen redogör Haapala för några av de utgångspunkter och perspektiv som framstår som gemensamma för bidragen. Bokens titel syftar på att flera författare belyser statens både ekonomiskt och ideologiskt starka ställning under Storfurstendömets tid och att olika former av maktrelationer, både på det statliga planet och i lokalsamhället, utgör återkommande temata. Redaktören framhåller också de "revisionistiska" dragen i antologin: artiklarna visar på olika sätt hur en del tidigare mer eller mindre starkt framträdande perspektiv och "projektioner" inom den moderna forskningen har förlorat sin användbarhet. 1800-talets i huvudsak agrara samhälle har t.ex. tidigare ofta ställts i relation till den senare ekonomiska och sociala utvecklingen och på detta sätt betraktats ur det moderna industrisamhällets synvinkel. 1800-talet, eller en del av århundradet, har fått representera en period då "allt började", eller då fattigdom och stagnation "än-

¹ Pertti Haapala, *Sosiaalhistoria. Johdatus tutkimukseen*. Suomen Historiallinen Seura. Käsikirjoja 12. Helsinki 1989.

nu" rådde. Det kan alltså betraktats som ett medvetet val av redaktören att förhållandena under 1800-talets första årtionden behandlas utgående från civilämbetsmanna- och industriföretagarkårens tillväxt, medan artiklar om jordbrukarnas ekonomiska problem, arbetarklassens uppkomst och den materiella levnadsstandarden fått representera utvecklingen i slutet av århundradet. Storindustrins uppkomst ("sågindustrins hjälteroll"), urbaniseringen och den bildade klassens tillväxt under Storfurstendömet's sista årtionden är alltså frågor som endast indirekt belyses i antologin.

I de inledande uppsatserna granskas samhällsutvecklingen under slutet av 1700-talet och början av följande århundrade utgående från två samhällsskikt, vilka åtminstone till någon del var identiska: storföretagarna och adeln. Markku Kuismas artikel behandlar den nya typ av ekonomiska entreprenörer som framträdde på landsbygden under 1700-talet och vilkas betydelse uppenbarligen skulle öka under följande epok. Dessa kontingentköpmän, skeppsredare, bruks- och sågägare rekryterades till stor del från städernas borgerskap, men Kuisma ger också konkreta exempel på hur det inom ståndspersonsklassen blev mode att bedriva affärer. Den handel bruk och sågar bedrev inkräktade ofta på städernas revir och ledde till öppna motsättningar med det "konservativa" egentliga borgerskapet. Att ge en enhetlig bild av dessa "ståndsmässiga näringsidkare" på landsbygden försvåras av att de hade olika bakgrund och av att de ofta bedrev affärer i flera olika former. Författaren framhåller emellertid att sågägarna i flera avseenden fångar det idealtypiska hos gruppen: samtidigt som de tog i bruk ny teknik och bedrev en mångsidig verksamhet var de tvungna att föra en kamp för att erövra en position inom ramarna för det gamla systemet.

På ett liknande sätt vill Matti Peltonen med sin artikel om de förändringar som inträffade i adelns karriärmönster och levnadssätt efter 1809 framhålla att man kan hitta dynamiska drag i samhället under denna tid. Inom den äldre forskningen har man ofta betonat att ständsindelningen under "byråkratins epok" var ytterst statisk och att det i jämförelse med slutet av 1700-talet t.o.m. var svårare att avancera från ett stånd till ett annat.

Då den civila förvaltningsapparaten i Finland efter 1809 byggdes ut kom samtliga högre stånd att bidra till rekryteringen av civilämbetsmän. I främsta hand gällde detta adeln, medan allmogesönerna i praktiken saknade möjligheter att avancera till det högsta ämbetsmannaskiktet. Adels- och officerssönernas intresse för universitetsstudier och en civil karriär ökades givetvis av att den inhemska militären s.g.s. helt upplöstes. Uppkomsten av en ny civilämbetsmannaelit innebar också att adeln i större utsträckning började skaffa sig bostäder i städerna (först i Åbo, sedan i Helsingfors) och blev bero-

ende av löneinkomster. Författaren framför hypotesen att adeln under denna epok "förborgerligades", utan att gränserna mellan ämbetsmännen och städernas borgerskap för den skull skulle ha blivit mindre. Avsikten har alltså inte i så hög grad varit att presentera nytt empiriskt material – till denna del bygger artikeln till stor del på Kaarlo Wirilanders forskningsresultat – utan att diskutera en bestämd aspekt av samhällsomvandlingen under "byråkrats epok".

På ett liknande sätt bidrar också Per Schybergsons artikel 'De första industrikapitalisterna' till att nyansera bilden av det ekonomiska livet i Finland före den egentliga industrialiseringen. Den huvudsakligen statistiska undersökningen gäller initiativtagarnas och ägarernas bakgrund inom konsumtionsvaruindustrin fram till 1870-talet. Speciellt på 1840- och 1850-talen kan författaren belägga en betydande aktivitet, enbart under det sistnämnda årtiondet grundades t.ex. 166 företag. Bland initiativtagarna utgjorde hantverkarna och de yrkeskunniga arbetarna den största gruppen, men här framträder även ett stort antal köpmän, possessionater och ämbetsmän.

Det faktum att en hel del utlänningar var verksamma som fabriker i Finland i början av 1800-talet kan uppfattas som ett bevis på att det inom landet förekom brist på kapital och kunnande. Inom konsumtionsvaruindustrin som helhet grundades endast 13 % av företagen av utlänningar, men eftersom de företag som grundades av utlänningar ofta var större än genomsnittet ger andelen inte en riktig bild av de utländska entreprenörernas betydelse. På vilket sätt de fördelaktiga tullförhållandena och närheten till den stora ryska marknaden bidrog till att locka utländska företagare diskuteras också i Antti Kuusteräs bidrag, som är utformat som en översikt över statens ekonomiska politik under 1800-talet. Författaren inleder med att beskriva hur Finlands undertryckta ställning under "moderlandet" (emämaa, s. 38) Sverige fram till 1809 bromsade den ekonomiska utvecklingen och förhindrade uppkomsten av större förmögenheter; att på detta sätt beteckna Finland som en utsugen periferi under Sverige måste väl betraktas som ett i hög grad föråldrat synsätt. Som helhet ger artikeln en mångsidig bild av hur tull- och valutafrågorna ordnades under början av 1800-talet och hur senaten under senare delen av århundradet på olika sätt skapade förutsättningar för uppkomsten av ett inhemskt industrikapital. Ett belysande exempel är senatens egen upplåning. Fram till 1860-talet finansierades större byggnadsprojekt huvudsakligen genom skatter och lån i det egna landet, därefter drog senaten i allt högre grad nytta av utländska krediter, vilket bland annat innebar att man inte på samma sätt som tidigare sög upp det inhemska sparkapitalet.

Kuusteräs resultat kompletteras på ett utmärkt sätt av Sakari Heikkiniens bidrag som behandlar den materiella levnadsstandar-

dens utveckling fram till första världskriget. Båda framhåller att man redan på 1840-talet kan lägga märke till viktiga förändringar i stats-hushållningen och utrikeshandeln, men att 1870-talet utgjorde det årtionde då en jämn ekonomisk tillväxt tog vid. Heikkinen redogör för tillväxtens faser under hela århundradet och analyserar därefter tjänstemännens, industri- och jordbruksarbetarnas reallöneutveckling. Samtida undersökningar visar att den stigande levnadsstandarden också inom de breda befolkningsskikten ledde till en ökad och mångsidigare konsumtion av livsmedel och industriprodukter.

Antti Häkkinens artikel utgör en utförlig analys av nödåren i slutet av 1860-talet. Han beskriver de regionala skillnaderna, med svår hungersnöd i norr och s.g.s. normala förhållanden i söder samt på vilket sätt hungersnöden drabbade de olika skikten inom allmoget. Huvuddelen av artikeln behandlar senatens respektive lokalsamhällets inställning till de nödlidande. Medan staten allteftersom hungerkatastrofens omfattning klarnade intog en mera liberal attityd i sin hjälpverksamhet, förefaller det som om de bönder som ägde spannmål i norra Finland med tiden skulle ha blivit allt mera återhållsamma i fråga om att dela med sig. I sin översikt av fattigvårdsfrågan i samhällsdebatten och lagstiftningen under 1800-talet framhåller Panu Pulma att nödåren påskyndade förnyandet av lagstiftningen och att 1870-talet också av andra orsaker kan betecknas som ett viktigt brytningsskede. Synen på fattigvården förändrades samtidigt som bestämmelserna om laga försvar upphävdes, full näringsfrihet infördes och uppfattningen om individens suveränitet förändrades. De sociala förhållandena på landsbygden genomgick emellertid endast långsamma förändringar och inom många socknar höll man länge fast vid de gamla formerna av fattigvård, bl.a. utackordering.

I sin artikel om medborgarsamhällets framväxt och den fria offentlighetens gränser diskuterar Henrik Stenius universitetets centrala ställning för bildningslivet och den politiska opinionsbildningen inom Storfurstendömet, samt särdragen i föreningslivet och förlagsverksamheten. Författaren framhåller bland annat den nyckelroll Finska litteratursällskapet spelade i flera avseenden. Sällskapet grundades 1831 av en krets yngre intellektuella och kom att fungera närmast som en del av universitetet — på denna nivå utvecklades alltså inte någon form av "parallell" vetenskaplig kultur i Finland. Trots de starka banden till universitetet var sällskapet samtidigt en del av det fria föreningslivet och uppvisade många drag som skulle bli typiska för detta. I Matti Klinges efterföljd framhåller författaren att sällskapets utveckling snabbt blev beroende av de politiska förhållandena i vidare bemärkelse, att det t.ex. blev ett forum för den ämbetsmannaelit som ville visa att den finländska patriotismen var lojal i förhållande till kejsarmakten i Ryssland. I ett organisationshisto-

riskt perspektiv kan sällskapet ses som ett uttryck för en patriarkalisk ombudsmannaorganisering och denna princip skulle senare även utöva ett starkt inflytande över flera andra organisationer. Enligt en del fennomaners åsikt var det t.ex. lämpligt att de centrala bildningsorganisationerna tog hand om distributionen av litteratur och verkade som förläggare. Eftersom det p.g.a. språkförhållandena tog tid innan en spontan finskspråkig förlagsverksamhet i större skala kom i gång spelade bland annat Folkupplysningssällskapet och Nykterhetens Vänner också i praktiken en viktig roll på detta område.

Matti Peltonens uppsats om "jordbruksfrågan" och Pertti Haapalas om arbetarklassens uppkomst kompletterar varandra väl och ger en fyllig bild av de förändringar som berörde huvuddelen av landets befolkning i slutet av Storfurstendömets tid. En avsikt med den förnämnda studien är att visa hur jordbrukarnas ekonomiska ställning i Finland påverkades av den "europeiska lantbrukskrisen," vars synligaste tecken var sjunkande spannmålspriser och allt mera omfattande handel med mjölkprodukter. Den ökade kommersialiseringen ställde de två huvudskikten av jordbrukare, jordägande bönder och torpare, inför en rad gemensamma problem och Peltonen framhåller att torparna som producenter på olika sätt närmade sig bönderna. Å andra sidan hade de två skikten helt olika möjligheter att klara av det ökade kostnadstrycket. Samtidigt som torparna pressades av högre arrendén saknade de böndernas möjligheter att skaffa sig extra inkomster. Den allmäneuropeiska krisen bidrog på detta sätt till att torparnas osäkra ställning i Finland blev en politisk fråga.

Att Finland till sig grundstruktur kring sekelskiftet i hög grad var agrart framgår även av Pertti Haapalas artikel. Han betonar att industrialiseringen i jämförelse med de västeuropeiska länderna började sent, men att utvecklingen då den väl hade kommit igång gick snabbt – under den långa högkonjunkturen på 1890-talet fördubblades t.ex. antalet industri- och byggnadsarbetare i städerna på tio år. Utmärkande för Finland var att industrierna i stor utsträckning var belägna i små industrisamhällen på landsbygden och att industriarbetarklassen under högkonjunkturen snabbt utökades genom rekrytering från landsbygdens obesuttna befolkning. Det tog m.a.o. tid innan arbetarklassen som helhet började präglas av dem som var arbetare i andra generationen, den typiske industriarbetaren förblev länge en ung man eller kvinna utan familj. Med hänvisning till den tidigare nämnda artikeln om levnadsstandardens utveckling understryker Haapala också att den nya ställningen som industriarbetare för de flesta innebar bättre levnadsförhållanden och höjd social status. På 1920- och 1930-talet var en anmärkningsvärt stor del av gymnasieleverna och studenterna arbetarbarn, vilket antyder att arbetarklassen åtminstone

till en del hade tillägnat sig samma uppfattning om socialt avancemang som medelklassen. Denna uppfattning kan åtminstone till en del ha varit ett resultat av att arbetarrörelsen till en början var starkt influerad av den fennomanska rörelsens bildningsprogram.

I den avslutande artikeln frågar sig Risto Alapuro varför den politiska makten i början av 1900-talet blev ett politiskt problem (storstrejken, inbördeskriget). De sistnämnda händelserna kan förefalla paradoxala mot bakgrunden av att samhällsfreden under hela 1800-talet – trots nödår och snabb industrialisering – aldrig bröts. Då Alapuro utgående från civilämbetsmannakårens lojalitet i förhållande till kejsarmakten och bondebefolkningens relativt homogena karaktär beskriver de typiska dragen i 1800-talets finländska samhälle kan han anknyta till flera av de föregående bidragen.

Talous, valta ja valtio kan inte karaktäriseras som ett översiktsverk avsett t.ex. för den akademiska undervisningen, syftet har inte heller varit att försöka åstadkomma en heltäckande framställning. "Metoden" i antologin kan i stället sägas vara att beskriva 1800-talets samhälle genom en rad intensiv- eller djupstudier. Detta har bland annat medfört att det tidsmässiga perspektivet i uppsatserna i hög grad varierar: medan en del är kronologiskt disponerade och sträcker sig över större delen av 1800-talet har andra koncentrerats till en kortare period eller enskild händelse. Genom att författarna oberoende av tidsperspektivet har försökt beskriva vissa allmänna drag i samhällsutvecklingen ger boken i alla fall ett relativt enhetligt intryck. Som en introduktion till den socialhistoriskt och ekonomiskt inriktade forskningen kring 1800-talets finländska samhälle fungerar boken väl. Med tanke på att en stor del av de avhandlingar och andra undersökningar som legat till grund för uppsatserna endast utkommit på finska, skulle det finnas anledning att översätta antologin till svenska.

Författarna och redaktören har genomgående fäst stor vikt vid framställningssättet. Genom att lyfta fram enskilda händelser eller personer ur källmaterialet konkretiserar flera författare sina resonemang – i en del av bidragen har också exempel ur skönlitteraturen fått bidra till att göra framställningen levande. Boken kan på detta sätt också sägas ha ett pedagogiskt syfte: att visa att det bakom den socialhistoriska forskningens siffror och tillväxtkurvor också finns konkreta händelser och individer.

John Strömberg